

Stattholder Ulrik Frederik Gyldenløves residens i Norge

Herregård og administrasjonssted for Larvik grevskap

Aina Aske

I 1665 reiste Norges stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704) til Larvik (Laurvigen). Ladestedet, som var en av de viktigste trelasthavnene i det sørlige Norge, hadde vært i den adelige Langefamiliens eie siden 1623. Gyldenløve skulle på oppdrag fra kong Fredrik den 3. (1609-70) sørge for å avslutte skifteforhandlingene etter den siste eieren Niels Lange (1609-cirka 1652). Etter kort tid trakk Gyldenløve seg ut av forhandlingene, men kom noen år senere tilbake som interessent og kjøper av Langegodset. Ved skjøte av 1. juni 1670 kjøpte han dette

Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704) var sønn av kong Christian den 4.s nest eldste sønn Frederik, hertug og fyrstebiskop av Bremen (1609-70). Han møtte den adelige Margrethe Pape (cirka 1620-cirka 1704) i 1636/37, og de fikk en sønn den 4. juni 1638 som ble døpt Ulrik Frederik. I 1747 døde den utvalgte prins Christian (1603-47) og året etter ble Frederik valgt til konge. Ulrik Frederik ble kalt til slottet av sin far etter tronskiftet 1648, og han fikk status som dansk adelsmann gjennom et naturalisasjonsbrev i 1655. Gyldenløve ble utnevnt til stattholder og stiftsamtmann i Akershus stift i 1664 og kommanderende general i Norge i 1666. Miniatur, ukjent kunstner, Larvik Museums samlinger. Foto: Mekonnen Wolday.

for 27.450 riksdaler.¹ Året etter ble godset opprettet til grevskapet Laurvig av kong Christian den 5. (1646-99), “som herefter skulde holdes og agtes for det første Grevskab i Rigerne”.² Gyldenløves arvinger kunne heretter titulere seg som grever og grevinner.³ Gyldenløve hadde som kong Frederik den 3.s erkjente, naturlige sønn, rang som først i første rangklasse umiddelbart etter kongehusets medlemmer og skulle tituleres som “hans høye eksellense”.⁴

Denne artikkelen handler om Gyldenløve som eier av Larvik grevskap og driften av den grevelige residensen, som han oppførte som sete for seg selv og etterkommere. Gyldenløve i rollen som eier av grevskapet Larvik er knapt nok omtalt i nasjonale historieverker, men er gitt bred plass i lokal og regional historie. Nasjonal historie vektlegger, som i Danmark, først og fremst Gyldenløve som medlem av kongefamilien og hans posisjon som Norges stattholder og kommanderende general. Norske historikere på 1800-tallet gir Gyldenløve et godt skussmål for måten han løste oppgavene på. Til og med Johan Ernst Sars (1835-1917) skriver om “den Skaanske Krig, da den [hæren] for en Gangs skyld havde en dygtig Fører i Ulrik Frederik Gyldenløve”.⁵ Ludvig Daae (1834-1910)

De danske rangkronene ble for første gang publisert av arkitekten Lauritz de Thurahs i Den danske Vitruvius. Stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve tilhørte "Gyldenløverne" som i rangen var plassert over grever og friherrer. "De Gylden Løvers Krone paa Hielm og Skiold" er blant annet gjengitt i lensbrevet fra 1671. Foto: Claus M. Smidt.

gjengir Carl Deichmans (cirka 1700-80) karakteristikk av Gyldenløve i sitt verk *Det gamle Christiania*:

Nordmændene ansaa ham som sin Skytshelgen og havde baade før og efter en synderlig Veneration og Kjærlighed for denne Herre, der havde den gave aldeles at indtage Indbyggernes Hjerter formedelst hans prægtige Opførsel, populære Omgang, tapre Anførsel og lystige Levnet.⁶

Historikeren Ole Andreas Øverland (1855-1911) gjengir også Deichman i praktverket *Illustreret Norges Historie* fra 1887-98. Gyldenløve beskrives som en helteskikkelse, og nordmennene ikke mindre enn "overførte paa ham den Huldskap og Troskab, hvormed deres Forfædre havde hyldet sine egne indfødte Konger".⁷ Også nyere historieverker omtaler Gyldenløve som felt-herre og som bondevenn på en positiv måte.⁸ I regional og lokal historie er det en annen side av Gyldenløves tilstedeværelse i Norge som vektlegges, nemlig som herre over grevskapet Larvik. Det er i slike sammenhenger han omtales som greve, som for eksempel hos bygdebokforfatteren Lorens Berg (1862-1924) og hos skolemannen og historikeren Roar Tank (1880-1957). Førstnevntes lokalhistoriske forfatterskap var banebrytende i Norge, og Berg omtaler Gyldenløve konsekvent som "grev Gyldenløve".⁹ Det samme gjør sistnevnte i kapitlet "Grev Gyldenløves by" i Larviks byhistorie utgitt første gang i 1923.¹⁰ I nyere lokal og regional historie brukes betegnelsen "greve" om Gyldenløve sammen med de øvrige rollene. Historikeren Øystein Rian skriver for eksempel at da kongen opprettet en ny høyadel "fikk Gyldenløve topprang som greve".¹¹

På grensen mellom by og land

I 1674 ble Gyldenløves residens i Larvik oppført i Hedrum prestegjeld, like utenfor den lille byen som hadde gitt grevskapet sitt navn. Man kan undres over hvorfor han valgte akkurat denne lokaliseringen. Gyldenløve kunne videreutviklet Langefamiliens residens Fritsøhus, men i stedet skapte han noe helt nytt. Var det estetiske eller strategiske hensyn som bestemte dette? Praktiske og driftsmessige årsaker, eller noe helt annet? Idéen til å tematisere den romlige plasseringen av Gyldenløves residens i grevskapet Larvik kom som resultat av å studere eldre kart som viser alléer som binder dette anlegget sammen med det omkringliggende landskapet.¹² Inspirasjon kom også fra skriftlige kilder som forteller om driften av residensen, og hvordan den involverte mange ulike personer på kryss og tvers i byen og de omkringliggende bondegårdene.

Samfunnsgeografene David Jordhus-Lier og Kristian Stokke skriver at de tre grunnleggende måtene å forstå *rom* på, handler for det første om *absolutt rom*, som i dette tilfellet kan være både grevskapets residens som et sted, og grevskapet som et territorium. Stedet er en lokasjon, en arena for menneskelig handling og har også en meningsdimensjon. Territoriet er et område som er avgrenset geografisk og som det gjøres krav på. Grevskapets leilendinger, husmenn og andre som ikke eide jorden selv, funksjonærer og ikke minst greven, inntok definerte roller og posisjoner i forhold til driften av residensen. Dette kan forstås som et *relativt rom* der det ble lagt vekt på hvor ting var plassert i forhold til hverandre. Avstand, retning og forbindelse mellom elementer i dette geografiske rommet var viktig. I kraft av privilegier forbundet med jordeiendom, næringsvirksomhet og rang var Gyldenløve og hans etterkommere knyttet sammen

med andre tilsvarende territorier i Danmark-Norge. Dette kan kalles et *relasjonelt rom* skapt av Eneveldet som statsdannelse.¹³ Larvik som et attraktivt område for adel strekker seg imidlertid bakenfor Eneveldet. Tidligere eierforhold og adelige privilegier var forutsetninger som Gyldenløve måtte ta hensyn til, men også noe han kunne utnytte og videreføre i oppbyggingen av sitt norske grevskap og sin nye residens.

Fra Brunla len til amt og grevskap

Perioden mellom 1500 og Eneveldets innførelse i 1660 kalles i Danmark for Adelsveldet. Betegnelsen passer godt for Vestfold som mer enn andre norske landskap ble preget av adelen som fikk disponere både kronens og kirkens enorme gods som forleninger. Etter reformasjonen tilbød Norge mange karriere- og økonomiske muligheter for adelsmenn av dansk og tysk opprinnelse. De fikk lov til å arbeide og bygge opp eiendommer under kongelige privilegier, men var forpliktet til å tjene kongen i fred og krig. I tilknytning til adelens herregårder vokste det frem strandsteder med økende grad av handel, og noen av disse ble viktige handelssteder. De delene av Norge som var mest påvirket av denne utviklingen var øst- og vestsiden av Oslofjorden, og deler av Trøndelag og Vestlandet. På 1600-tallet skiftet grunnlaget for adelens eiendommer i Norge fra landbruksøkonomi til en halvindustriell økonomi.¹⁴ Larvik var et eksempel på denne utviklingen.

Godset som Gyldenløve kjøpte i 1670 omfattet viktige ressurser som tilgang til jordbruksland, vassdrag, eng og skog, jernmalm og tømmer samt infrastruktur med stamper, jernovn, sagbruk og møller samt Larvik bygrunn. Alt var samlet under setegården Fritsø (Fresje) sammen med tidligere setegårder Gloppe/Halsen og Brunla samt gjenværende gods som Langefamilien ikke hadde pantsatt til

Kunsthistorikeren Einar Sørensen deler Norges herregårder inn i tre grupper: Agrare herregårder, sagbruksgårder og handelsherregårder. Mange norske herregårder hadde elementer av alle tre funksjonene, eller hadde forskjellige funksjoner gjennom sin historie. I tilknytning til herregårdene vokste det frem strandsteder med økende grad av handel. Noen av disse ble viktige handelssteder som Larvik under Fresje (Fritsø). Kart: Lars Thorsen, Sandnes Media AS.

byborgere. I 1670 eide handelsborgere og embetsmenn nesten halvparten av all jord i det gamle Brunla.¹⁵ Gyldenløves kjøp omfattet også bortpantet gods eller gods som var solgt til odel. Han fikk kongens sanksjon på inn-

løsningsretten og rett til å kjøpe all jord som Langene hadde eid og avhendet i distriktet. Ved opprettelsen av grevskapet ble disse rettighetene overført til privilegiene som var knyttet til Gyldenløves eiendommer, sammen

Kartet som er tegnet av ingeniørkaptein Peter Jacob Wilster (1661-1727) viser Gyldenløves residens med den store hagen, like under berget til høyre i bildet. Riksarkivet, Oslo. Foto: MekonnenWolday.

med retten til å innløse krongods som tidligere konger hadde avhendet. Dette ga eieren rett til å kjøpe opp en godsmasse som representerte 40 prosent av Brunla amts landskyldverdi. Han fikk dessuten fullmakt til å make-skifte godset sitt med kronens, prestebolenes, kirkenes

og kirkelige institusjoners gods.¹⁶ Oppkjøpet av det gamle Langegodset ble gjort i to omganger fra 1670 til 1674 og fra 1689 til 1692. Allerede i 1674 hadde Gyldenløve sikret seg 5 prosent av Langenes tidligere eiendommer og i 1692 var innløsningsprosenten oppe i 70 prosent.

I løpet av 20 år la Gyldenløve under seg et stort jordegods i det sørlige Norge. Kartet fra cirka 1740 viser grevskapets gårder under greve Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig (1688-1754). Kartet er ikke ferdigstilt med alle gårdsnavn. Kartverket (Amtskartsamling) Jarlsberg og Larviks amt nr. 12: Kart over Egnen omkring Laurvig. Ukjent karttegner, cirka 1740.

Det var først og fremst skogeiendommer som var attraktive. Disse skulle forsyne sagene med tømmer og masovner og hammere med kull. I tillegg overtok Gyldenløve i 1678 godset til Peder Schumacher Griffenfeld (1635-99)

i Larvik grevskap, og i 1683 ble tre fjerdedeler av kongens gods overdratt til greven som betaling for et gods i Segeberg amt i Holstein. Resten overtok Gyldenløve i 1692. Han brukte i liten grad retten til å makeskifte

preste- og kirkegods. Jordegods som aldri hadde tilhørt kron- eller Langegods og som tilhørte bønder fikk stort sett være i fred. Gyldenløve kjøpte heller fra borgere og embetsmenn, først og fremst fordi disse gårdene var attraktive skogeiendommer.¹⁷

Eiendomsutvidelsene resulterte i et nytt lensbrev av 27. februar 1692. Grevskapet ble utvidet til hele det gamle Brunla len, som i stedet for å være en del av Akershus stiftsamt fra nå av skulle ha navnet Larvik grevskap og inkludere byen Larvik. Gyldenløve ble med dette herre over et stort sammenhengende territorium og den geografiske rammen var stabil frem til begynnelsen av 1800-tallet. Omfattende privilegier og store inntekter ga Larvik grevskaps eiere nærmest fyrstelig status.¹⁸ En standsmessig bolig der “den Høie Herre” kunne residere når han besøkte sitt grevskap må ha vært med i planene fra starten av, men eksakt når Gyldenløve bestemte seg for å bygge er uvisst. Hvor residensen skulle oppføres var senest avklart i 1673.

Den grevelige residensen og lensbrevet av 1692

Gyldenløve brukte innløsningsretten til å sikre seg gården Fjellsnes, som ble kalt Torstrand, i mars 1673.¹⁹ Ødegården Dragenes ble innløst i 1674²⁰ og det var disse to eiendommene som ble lagt ut som tomt for residensen. Et brev fra Gyldenløve datert 13. juli 1674 forteller at arbeidene var i gang denne sommeren. Brevet er uten adressat, men var trolig skrevet til byens første borgermester Fredrik Pedersen: “Ettersom der forefalder adskillige udgifter til miin Nye bygnings fornødenhed her i først Lauervigen baade til arbeids folchene oc Materialerne at bethale med”.²¹ Gyldenløve valgte dermed bort Langefamiliens herskapelige anlegg som lå i nærheten av

sagbruket og jernverket og bygde på “jomfruelig grunn”. Selv om det ikke finnes skriftlige kilde som begrunner valget, var den fysiske lokaliseringen i et åpent og slakt hellende terreng ned mot sjøen ideell for å oppfylle ambisjonene for hagen.

Anlegget fremstod slik arkitekt og forsker Lars Jacob Hvinden-Haug skriver: “*tilbaketrukket som en vil-la suburbana*²² uten faktisk eller visuell tilknytning til et landbruksprosjekt”.²³ Dersom man forholder seg til grevskapets nye jordebok som ble signert av kongen samtidig med lensbrevet i 1692, må inntrykket av residensens faktiske tilknytning til landbruket likevel nyanseres. Jordeboken innledes med at setegårdene Fritsø (Fresje), Halsen/Gloppe og Brunla med underliggende gods legges under residensen som “*frie till og underliggende Aulfs Gaarder*”, sammen med sager, kverner og jernverk samt grevskapets fulle og halve gårder i Tjølling, Hedrum, Brunlanes, Sandeherred, Tjøme og Kodal.²⁴ Kunsthistorikeren Einar Sørensen skriver at en *avlsgård* var en gård hvor det ble drevet “avl”, men hvor eieren ikke hadde sin husholdning.²⁵ Avlsgårdene under residensen skulle ifølge lensbrevet drives av så mange bønder som det var nødvendig, slik som ved adelige setegårder i Danmark og Norge:

*[...] saa skal og Aufлгаarderne dyrkis og drivis af alle inden Grefskabet beliggende Bønder, som for Arbeide eller Arbeidspenge udi Grefskabets Lehns Jordbog ere indførte, saa mange der tilfornøden giøris, imod Arbeidspengenis efterlaldelse, naar det af dennem begieris, og dennem tilsigis, hvilket Arbeide, ermelte Bønder bør og skal forsvarligen forrette, ligesom ved andre adelige sædegaarder i Danmark og Norge brugeligt maneerligt været haver.*²⁶

De gamle setegårdene fortsatte dermed å bestå i romlig forstand etter 1692, men privilegiet som skattefritt, tiliggende jordegods ble flyttet over til den nye residensen som greven selv omtaler som *herregården*.²⁷ Hva slags “avl” ble drevet på disse gårdene og til hvilken nytte?

Avlsgårdenes betydning for greven og hans funksjonærer

Fritsø (Fresje) er nevnt i biskop Øysteins jordebok fra omkring 1390 som forteller at St. Olavklosteret i Tønsberg eide en rekke gårder i Hedrum hovedsogn. Denne samlingen av eiendommer kalles i et diplom fra 1435 for Fresje gods, og i 1540 ble godset overdratt gjennom makeskifte til adelsmannen Iver Jensen (cirka 1500-70).²⁸ Han og sønnen Peder Iversen (1551-1616) hadde gården Fresje (Fritsø) som lå ved Farrisvannet som hovedgård, og Nanset som tidligere hadde vært en betydelig gård ble allerede på dette tidspunktet brukt som avlsgård sammen med gårdene Rolsrød og Tufte. Det var dette godset, samt Jordfallen og gårdene Grønnebergøya og Jomfruøya i Lågen, som Gyldenløve kjøpte i 1670.²⁹ I jordeboken for 1692 er det føyd til gårder som han brukte innløsningsretten for å få tak i: Dragenes og Fjellsnes, Trettenes (Gopledal), Frostvet, Yttersø, Hovland, Tagtvet, Faret og Undersbo. De to første gårdene utgjorde som nevnt ovenfor residensens tomt. Trettenes, Undersbo, Yttersø og Frostvet ble på sin side lagt under residensen til bruk for det stadig voksende hierarkiet av funksjonærer, som bestyrte grevskapet på vegne av hans høye eksellense.³⁰

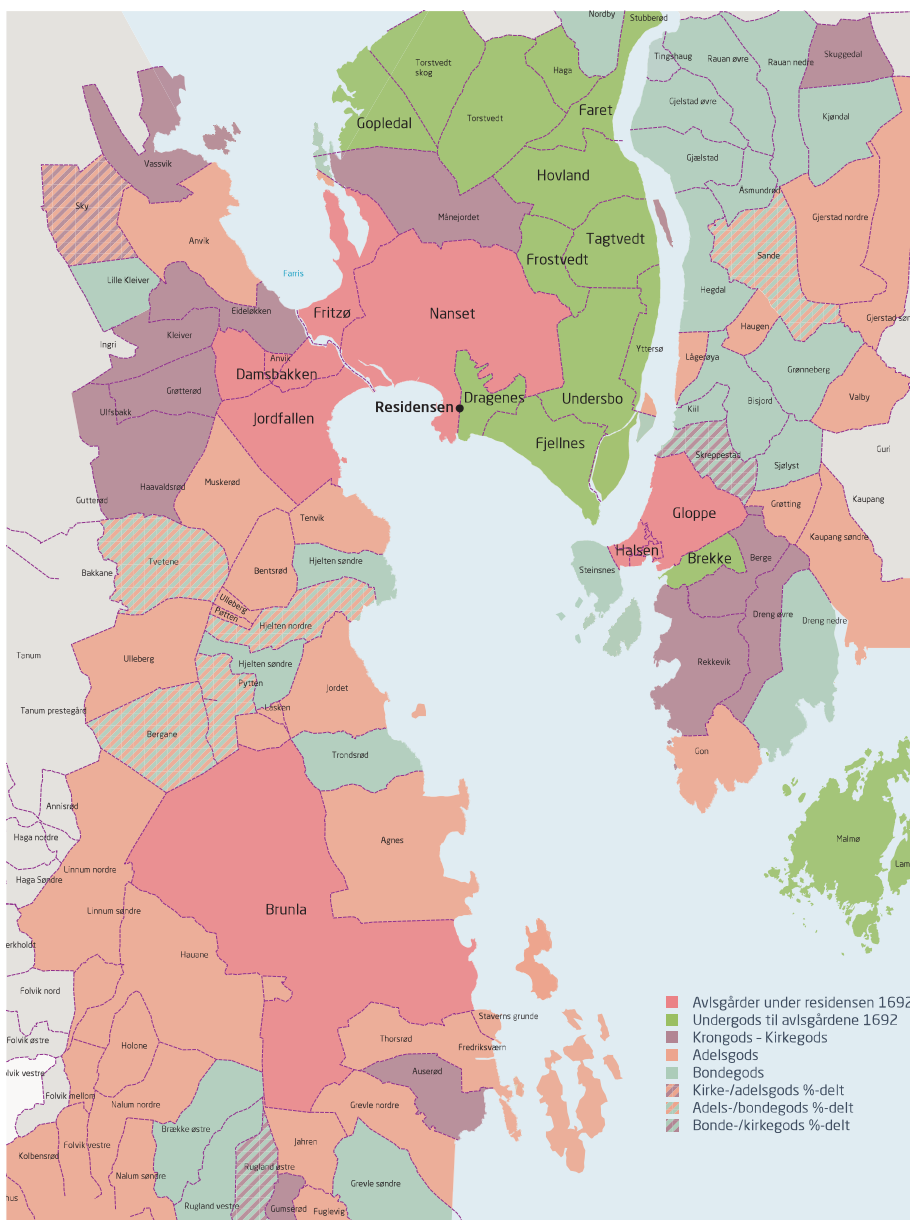
I 1688-89 ble grevskapet administrasjon lagt om for ikke å skille seg ut fra måten resten av Norge ble administrert på. Det var fire områder som skulle administreres: Grevens private jordegods og skoger som stadig økte,

jernverket og sagbruket, byens administrasjon og den offentlige administrasjonen for hele grevskapet. På det private området ble det ansatt tre forvaltere på fast lønn: amtsforvalter (fogd), jernverksforvalter og sagbruksforvalter. Ut fra denne strukturen utviklet det seg et stort administrasjonsapparat som skulle tilfredsstillte grevskapets politiske og økonomiske struktur og ivareta både kongens krav til skatteinngang og håndhevelse av norsk lov. Mange av funksjonærene hadde både kongelige og grevelige oppgaver.³¹ Et av godene som Gyldenløve kunne tilby sine ledende menn var tilgang til grevskapets gårder. Som et eksempel fikk overinspektør Johan Bøckman (1629-1701) bruksretten til gården Yttersø fra 1690. I 1701 hadde arvingene hans fortsatt bruksrett til gården som eng og beite. Det samme gjaldt Tagtvedt, selv om gården strengt tatt var kirkegods.³² Gårdene ble i hovedsak drevet av husmenn, slik gården Hovland er et eksempel på. Hovland var opprinnelig en stor gård som først ble delt i to bruk i 1706, og deretter ble delt på nytt i 1720.³³ De første årene under Gyldenløve ble gården leid bort til beite, men fra 1701 satt det husmenn på de fire brukene. Før 1680-årene var Hovland postgård, men Gyldenløve flyttet denne funksjonen til Faret som han innløste i 1690. Gården fikk skattefrihet som de øvrige av grevskapetets postgårder.³⁴ Under Faret lå plassen Stubberød med fergested på vestsiden av Lågen. Her lå fergemannens hus og gjestgiveri.³⁵

Den andre avlsgården, Halsen med øvre og nedre Gloppe, ble i 1692 bare oppført med tilfeldige gårdsparter og løsgods skriver lokalhistorikeren Jan W. Krohn-Holm (1918-99).³⁶ Grønnebergøya i Lågen var utmark, Brekke med Nummesal var i likhet med Tagtvet kirkegods, men ble brukt av grevskapet til eng og beite.³⁷ Det samme gjaldt Lamøya, men der fikk byborgerne rettighetene til

Gyldenløves residens i Larvik slik anlegget fremsto i 1696. Hagen ble påbegynt parallelt med bygningen og var sannsynligvis ferdig anlagt i 1680. Hovedhagen var inndelt i lysthage og kjøkkenhage og i tillegg kom flere mindre hager. Alléhagen strakte seg fra enden av lysthagen og ned til sjøen. Gyldenløves nye residens ble bygd for enden av den store hagens midtakse mot slutten av 1690-årene. Mot vest er amtsforvalterens (fogdens) gård og øst for den store hagen var det inngjerdet beitemark og eng for herskapets hester. Tegning av forsker og sivilarkitekt Lars Jacob Hvinden-Haug, akvarell Veronique Simon.

Kartet viser avlsgårdene Brunla, Fritsø (Fresje) og Halsen/Gloppe med tillagte gårder under Residensen i 1692. Byen Larvik lå nede ved fjorden, på gården Nansets grunn. Kart: Lars Thorsen, Sandnes Media AS. Gårdsgrensene er rekonstruerte av Britt Mathisen og Gro Stalsberg.

å høste høy.³⁸ Halsen ble også brukt av byborgerne, mens Gloppegårdene ble drevet av husmenn inntil de ble byggeslet bort til bønder mot slutten av 1700-tallet. Ingen av gårdene i Tjølling hadde skog, men nærheten til Lågen gjorde at gårdene fra gammelt av hadde fiskerettighetene til laks. Dette var av stor verdi for grevskapet. Laksefisket på Steinsnes ble lagt under grevskapet allerede i 1670, men gården ble først skjøtet over til Gyldenløve i 1728.³⁹

Malmøya fikk en helt spesiell betydning. I 1658 ble øya pantsatt av kronen til kjøpmann Kjell Eriksen i Larvik, men den ble Gyldenløves eiendom i 1680. Øya var enkel å komme til med båt på sommerstid, og i en kort periode var den grevens jaktpark. I 1681 ble det satt ut dådyr som formerte seg slik at det i 1704 var blitt 26 dyr. Det ble også satt ut kyr i 1696, men de trivdes ikke og ble slaktet. I 1709 gikk ulv og gaupe i flokkvis over isen til Malmøya. Hele natten ble det skutt med løskrutt og tent bål for å skremme rovdyrene. Området var for stort og kulden for streng til at vaktholdet kunne bli effektivt. Dådyrene ble drept av ulvene og etter dette hørte man ikke mer om jaktparken.⁴⁰

Gårdene i Tjølling lå, i likhet med Hedrumgårdene, i kort avstand fra residensen via fergestedet på Halsene. Den tredje avlsgården Brunla lå lengre unna, men hadde de bynære gårdene Jordfallen og Damsbakken under seg. Brunla ble allerede før Gyldenløves tid lagt under Fritsø og kalles i 1660-årene undergods til Fritsø jernverk. Skogen ble hugd ned for å produsere kull til jernverket, og for å skaffe fôr til jernverkshestene ble Brunla utlagt til høy. Dette siste ble videreført fra 1670, og som regel bodde det en husmann på gården.⁴¹ Tilsvarende gjaldt Jordfallen, som siden 1650 hadde vært utnyttet av Fritsø jernverk til høyavl.⁴² Østre Halle og Lerangen ble føyd til Brunla i 1692. Førstnevnte var verdifull på grunn av Hallefossen

med kverner, sagbruk og jernverk. Lerangen (Barkevik) ble utbygd med masovn og smie fra 1740.

Måten avlsgårdene ble organisert og brukt hadde en romlig forklaring. Fritsø med underbruk lå nærmest byen og var forbeholdt hans høye eksellense selv samt høyere funksjonærer. Fjernere liggende gods som for eksempel Lamøya i Tjølling ble overlatt til byborgerne. Verdifulle rettigheter til jakt og fiske var forbeholdt greven. Jaktmulighetene på Malmøya var knyttet opp til residensen og det høyadelige livet. Avlsgården i Brunlanes lå i geografisk nærhet til jernverket og hadde vært underlagt denne driften i generasjoner. Hvilken betydning hadde så avlsgårdene for driften av residensen?

Avlsgårdenes betydning for residensen

Avlsgårdene Fritsø, Brunla og Gloppe ble som nevnt ovenfor brukt til eng og beite av grevskapet, og høyonna ble utført av bøndene som pliktarbeid.⁴³ På Brunla måtte bønder fra Hedrum, Tjølling og Sandeherred slå, og bøndene i Brunlanes berge høyet inn. I matrikkelen for 1723 oppføres som høyavling 200 lass, Jordfallen og Damsbakken medregnet. Allmuen ved alle fire prestegjeld hadde innhøstningsplikt ved Brunla og Jordfallen etter Gyldenløves ordre av 8. juni 1678.⁴⁴ Fritsø ble brukt til beite for sagbrukets hester.⁴⁵

Fritsø med underbruk hadde med sin geografiske nærhet en spesiell tilknytning til den grevelige residensen. Regnskapene gir opplysninger om hvordan husmennenes arbeidsplikt ble utnyttet i driften av stedet. Det skrinne jordsmonnet i residensens hage var en stor utfordring for gartneren, som derfor fikk flere ordninger til sin disposisjon. En av disse var levering av gjødsel. Alle leilendingene på grevskapets gårder var dessuten forpliktet til å levere et lass gjødsel til hagen hver vår. Ordningen

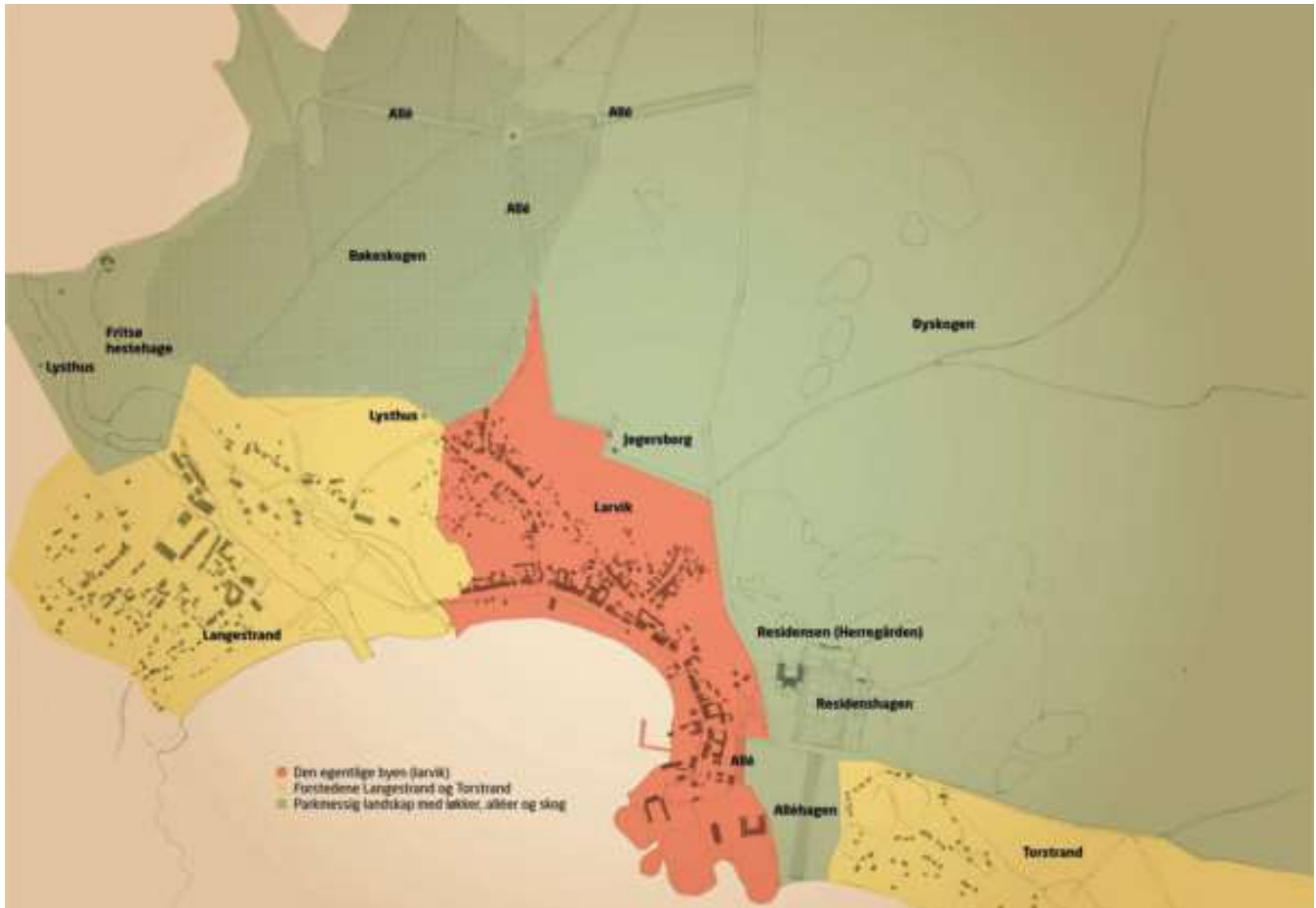
gikk på omgang i grevskapets fire sogn, og husmenn på gården Hovland, de såkalte "Hovlandbøndene", tok seg av transporten sammen med "Torstvetbonden".⁴⁶ Ordningen ble endret i 1790 slik at leilendingen i stedet måtte betale en avgift, som i neste omgang tilfalt gartneren, slik at han kunne kjøpe gjødsel.⁴⁷

En arbeidskrevende oppgave som husmennene tok seg av var vedlikeholdet av residenshagens uthus, gjerder og vannrenner. "Rennetrærne" som førte vannet fra det store vannmagasinet til hagens dammer og fontener var laget av uthulede, halve tømmerstokker som var dekket over med lokk som ble kalt for "flak". De uthulede tømmerstokkene ble kjørt fra skogen til hagen, og tømmer som skulle skjæres til "flak" eller til bord ble kjørt til sagene. En av husmennene man støter på i forbindelse med dette arbeidet var Ditlev Olsen Torstvet som var bruker av Torstvet fra 1704-21, først som husmann, men senere fikk han bygsle eiendommen.⁴⁸ Gjerdene rundt hager og dammer var en annen årvisst bekymring. Hver eneste vinter ble de revet ned og stjålet av fattige mennesker i byens forsteder, eller av innkvarterte soldater som trengte ved til å fyre med. Om våren måtte gjerdene settes opp på nytt og da ble husmenn fra de omkringliggende gårdene tilkalt. Som i 1729 da Hovlandbøndene Niels og Henrik arbeidet tre dager hver. Niels Olsen Hovland var bruker fra 1720-56. Han var gift med Anne Andersdatter og de hadde fire barn. Henrik Sørensen Hovland var bruker fra 1706-41 og fikk bygselsrett i 1720. Han var gift med Torborg Trulsdatter og de hadde tre barn. Henrik døde i 1755, 100 år gammel.⁴⁹

Et annet arbeid som kan leses ut av regnskapene er opparbeidelsen av alléene i Nanset og i residensens nære omgivelser. Alléene er for lengst forsvunnet i dagens urbane Larvik, men fremstår på kart som viser beliggenhe-

ten i Nanset nord for bykjernen. I regnskapet for 1696 heter det at skogfogden Peder Schaaning etter Gyldenløves attest hadde kommandert tre menn til å hugge en allé i "Fritzøe Schoug". Arbeidet ble utført 24. og 25. august. Dessverre har det ikke vært mulig å finne ytterligere informasjon om hvem som utførte arbeidet i Gyldenløves tid.⁵⁰ Mest sannsynlig var det husmenn under Nanset.⁵¹ Det går mange år før vi får nye opplysninger om alléene, men de dukker på nytt opp i regnskapene i 1750-årene. Frederik Ludvig Danneskiold-Laurvig (1717-62), som fikk greveverdigheten i 1755, bestemte at det skulle anlegges allé fra Nansetveien til Rugeløkken. I Fritsø hestehage skulle det bygges et lysthus som herskapet selv hadde bestemt hvor skulle ligge.⁵² Sommeren 1756 ble en snekker sendt fra København som skulle bygge lysthuset etter byggmester Johan Gottfried Rosenbergs (1709-76) tegning. Arbeidet tok flere år og et stort antall arbeidsfolk ble utkalt, som trolig var husmenn med og uten jord samt leilendinger fra de nærmeste gårdene. I regnskapsmaterialet er Hovlandbøndene stadig nevnt. En regning som er signert av amtsforvalteren 31. desember 1756 viser at de blant annet har hugget og kjørt frem 300 pæler til arbeidet med alléene.⁵³ Nok en oppgave som leilendinger og husmenn under Fritsø var forpliktet til, var skyss og transport når greven og grevinnen eller andre standspersoner var på besøk i Larvik. Sommeren 1755 ble greven og grevinnen skyssset til Lerangen (Barkevik) med hest og vogn, og til Sandefjord og hjem igjen en rekke ganger av Hovlandbøndene.⁵⁴

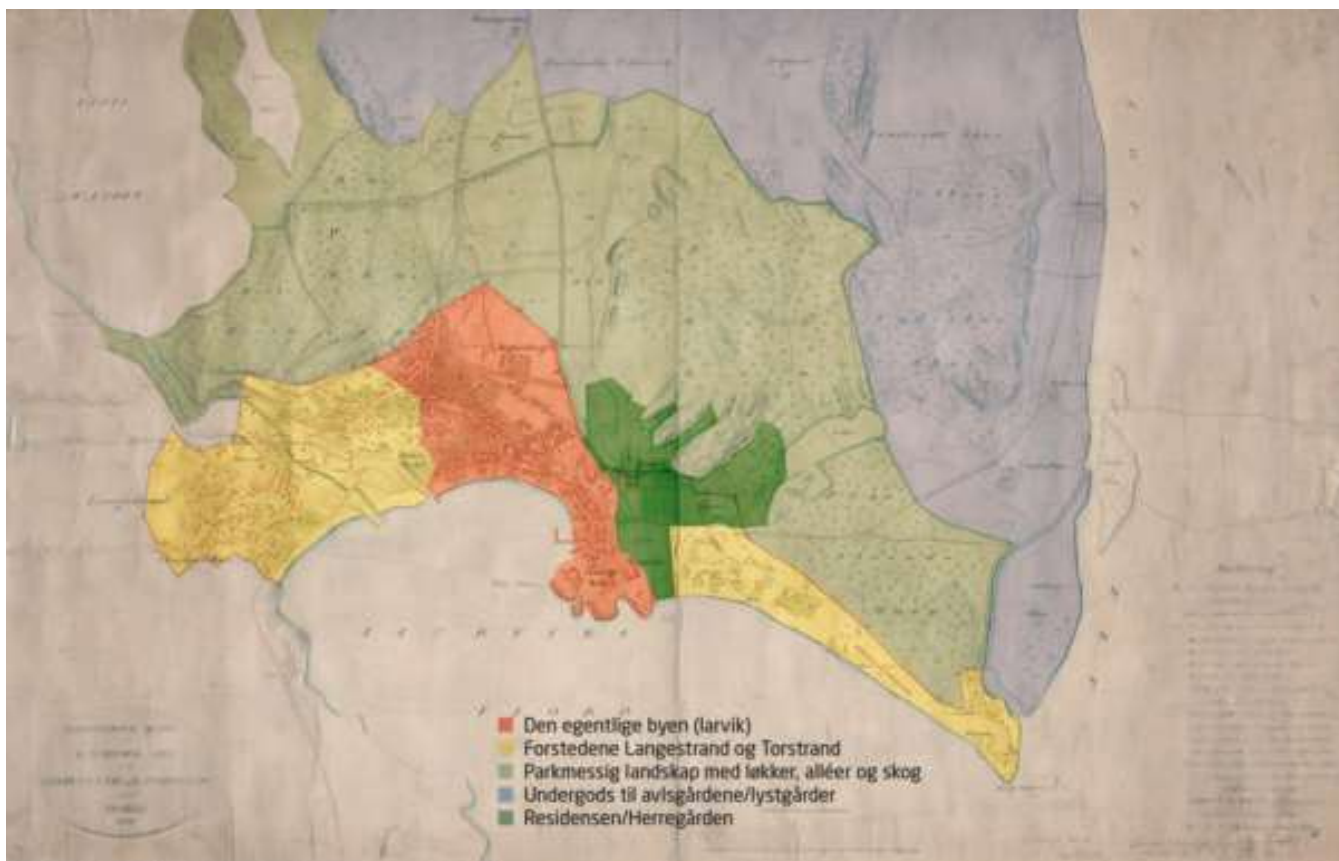
Eksemplene viser at Fritsø med Nanset og underbruk inngikk i driften av residensen, og spesielt driften av hagen og det utvidete parkområdet. Etter hvert kom det på plass et system med husmenn på gårdene som hadde arbeidsplikt som del av kontrakten, men som etter hvert

Prinsippskissen viser alléene i Nanset og i Bøkeskogen, som trolig var planlagt som grevens jaktskog. En av alléene førte til gården Jegersborg, med videre forbindelse til residensen. En annen allé var knyttet til veisystemet lenger mot nord, som også førte til residensen. Kart: Lars Jacob Hvinden-Haug/Lars Thorsen, Sandnes Media AS

utførte oppdragene for greven for betaling. Men hvem var det som “holdt i trådene” og sørget for at funksjonærene fikk sine rettigheter til beite, at jernverket fikk høy til

hestene, at grevens vilt ble tatt vare på, at gartneren fikk gjødsel og at husmenn utførte arbeidsplikten på engene og i residensens hage?

Kartet viser de romlige sonene som omga residensen og som på ulikt vis sto i forbindelse med dette anlegget via amtsforvalteren og hans underordnede betjenter. Avlsgården Fritsøs underliggende bondegårder (den blå sonen) fikk i løpet av Grevskapstiden bebyggelse og drift som lystgårder for de grevelige funksjonærene. Kart: Johan Heinrich Reichborns (1792-1866). Kart over Larvik fra 1818 er brukt om grunnlag av Lars Thorsen, Sandnes Media AS.

Amtsforvalteren – en nøkkelperson i grevskapet

Selv om Gyldenløve omtalte residensen som sin herregård bodde han der ytterst sjelden. Som stedfortreder

var det naturlig å tenke at overinspektøren hadde bolig og kontor knyttet til stedet. Overinspektøren satt med ansvaret for både amtmannsforretninger og Gyldenløves private forretninger. Han var grevskapets øverste myn-

dighet i offentlige og private saker, og som regel også overbirkedommer.⁵⁵ Det var i stedet amtsforvalteren (fogden) som fikk fast tilhold i residensen. Når man tar i betraktning hans nøkkelrolle i grevskapet, som det fornyede lensbrevet og jordeboken samt en lang og utførlig instruks la rammene for, var dette logisk. Amtsforvalterens ansvarsområde var først og fremst oppbeørrelse, det vil si innkassering av alle kongelige skatter og avgifter fra bøndene. Han hadde påtalemyndighet i fengslings- og tyverisaker og fastholdt misgjerningsmenn. Amtsforvalteren administrerte bygdetingene og hadde ansvar for legdsrullene. Han forvaltet jordegodset og innfordret grevens inntekter. Veier, fergesteder, post og annen kommunikasjon hørte også til amtsforvalterens oppdrag. Han hadde ansvar for driften av residensen og skulle også føre inventarlistene over møbler og innbo.⁵⁶ Amtsforvalterens kontor befant seg i tilbygget utenfor residensens port og fra 1690-årene bodde han også her. Etter ombyggingen av residensen 1733-35 hadde amtsforvalteren bolig og kontor i den vestre fløyen.

I driften av grevskapets mange og omfattende oppgaver hadde amtsforvalteren et stort nettverk av sideordnede og underordnede betjenter som gartner, sorenskriver, lensmenn og skogfogder. Strategisk plassert utenfor bygrensen forvaltet amtsforvalteren herregårdens gamle og nye privilegier i tråd med lensbrevet og jordebokens bestemmelser. Det var han som sørget for at husmenn og leilendinger ivaretok sine plikter, og han hadde også myndighet i byen.

Residensbyen med forstedene

Larvik grevskap adskilte seg fra andre grevskap i Danmark-Norge ved at byen hørte til grevskapets territorium. Med lensbrevet av 1671 ble Larvik løst fra kjøp-

staden Tønsberg og overdratt til Gyldenløve som en del av grevskapet. Bybebyggelsen strakte seg fra Halsen i øst til Langestrand i vest uten noen egentlig bygrense. Forarbeidet til en fastere organisering av byens romlige utstrekning kom med en oppmåling av byens tomter med tilhørende kart som ble foretatt på grevens ordre i 1688. "Laurvigens grunder" ble inndelt i en hovedby Laurvigen som var den egentlige byen og forstedene Torstrand med fergestedet Halsen i øst og industristedet Langestrand vest. Lensbrevet fra 1692 laget et skarpt skille mellom borgerne, de selvstendig næringsdrivende, på den ene siden og arbeiderne på den andre:

Alle dersom agter at bringe Kiøbmandskab og Handel, skal allene boe paa Nanset Grund, som er rette Laurvig, og de, der boende, skal allene betale Consumption, og anden paalæg, efter udgangen allernaadigste Forordning, Mens alle de Huusmænd og Folk som arbeide ved Saugerne og Jernverkerne, saa og de Daglønnere, Baadsmænd, Fiskere som boer paa Torstrand, Langestrand, Backen, Trolsletten, Halsene, Sandefjord, Stavern og Hellaeraen skal derfor være fri og exempt, og derimod ei maa bruge nogen Kiøbmandskab eller Borgerlig næring.⁵⁷

Bygrensen som ble bestemt i 1692 gikk dermed midt inne i det som fra gammelt av var oppfattet som byen. Hensikten med denne inndelingen kan ha vært, slik historikeren Øystein Rian skriver, å få kontroll over næringslivet og borgernes virksomhet slik at de kunne spille rollen som Gyldenløves lojale medarbeidere i handel og skipsfart.⁵⁸ Men den var også betydningsfull for organiseringen av

nødvendige arbeidsressurser til Gyldenløves bedrifter og for driften av residensen. Et fragment av Gyldenløves første jordebok for byen fra 1675 viser at strandsitterne, som besto av arbeidere ved grevens bedrifter, daglønnerne, fiskere, sjøfolk og andre, bodde spredt rundt i hele byen.⁵⁹

Etter 1692 ble denne gruppen beordret til å bo i forstedene, mens handelsborgere og håndverkere med borgerbrev ble beordret til å bo og arbeide innenfor byens nye og trange grenser. Da spørsmålet om en utvidelse av bygrensen var oppe i 1740-årene skrev sagbruksforvalter Turre Mathisen Warde (cirka 1700-59), at Gyldenløve hadde trukket grensen midt inne i byen fordi han betraktet arbeiderne ved jernverket og sagbruket og de som bodde i forstedene som sine husmenn. De sto som bøndene direkte under den grevelige residensen og skulle utføre pliktarbeid blant annet i residensens hage og på avlsgårdenes enger.⁶⁰ Borgerne som bodde langs byens Storgate var unntatt arbeidsplikten. Også her var amtsforvalteren nøkkelpersonen. Via jordebøker og oppbørsler hadde han til enhver tid oppsyn med hvor byens innbyggere bodde, og hvilken stand de hørte til.

Arbeidsplikten i residenshagen skulle vise seg å være vanskelig å håndheve og ble stadig boikottet, noe som førte til en kontinuerlig strøm av klagesaker fra gartneren til overinspektøren over at "hagefolket" ikke møtte opp til avtalt tid.⁶¹ Så sent som i 1805 skrev overinspektøren at "alle strandsiddere i Laurvig som bor udenfor Nanset grind eller paa Thorstrand" var pålagt pliktarbeid i haven fra påske til mikkelsmesse etter omgang hvert tredje år. I likhet med gjødselkjøringen ble det etter hvert mulig å kjøpe seg fri for 32 skilling og det var amtsforvalteren som sammen med gartneren beordret tjenestene.⁶²

Bymarken og løkkene

Byens borgere var unntatt for pliktarbeidet i grevens hage og på avlsgårdenes enger. I likhet med grevens funksjonærer, kunne de som var i kompaniskap med greven få tilgang til bynære beiter og enger. Ingen av borgerne eide tomt i byen, og de som eide en bondegård sto i reell fare for å miste den til greven dersom han brukte innløsningsplikten. Tomtene som de bygslet i byen var generelt store med mange hus inkludert uthus for hest, ku, gris, annet småfe samt høns. Behovet for tilgang til eng og beite nær byen var stor. Et eksempel er kjøpmannen Hans Angel (cirka 1725-96) som i 1745 søkte greven om å få bruke et jordstykke like ved residensen som løkke for sine kyr. Angel var grevens handelspartner og det er derfor ikke overraskende at han fikk ja på forespørselen. Familien beholdt løkken til 1755 da den etter grevelig resolusjon skulle leveres tilbake til amtsforvalteren og gartneren.⁶³ Om høsten samme år ga greven tillatelse til at borgerskapet og innbyggere i Larvik fikk bruke og benytte jorden og engene i Nanset.

*[...] til min saa kaldet avlsgaard Nanset indegierds saavelsom Nanset-laden strax her ved byen, til der enten at gresse deres kiør eller andet qveg, saa og hæster paa saadan een kort tid, naar det maatte hænde at een eller anden brav mand kunde behøve en hæst der en natt over/: men giedder og bukker eller svin og gjæs maae aldeles ey udi engen indlades eller holdes/: eller og at vil bruge jorden til høe afling.*⁶⁴

Det fulgte forpliktelser med, blant annet skulle pliktarbeid utføres for de som var pålagt dette, og Nansetlåven,

Høynn i bymarken ved residensen i Larvik, 1903. Larvik Museums samlinger.

gjerder, jord og skog skulle holdes i god stand. Tillatelsen kom samtidig med igangsettelsen av arbeidet med alleer og oppføringen av lysthuset.⁶⁵ Årene som fulgte ble landskapet omkring byen ryddet og dyrket, oppdelt i løkker og innhegnet med steingjerder. Tilgangen ble etter hvert eksklusiv for et begrenset antall brukere, i hovedsak det øverste sjiktet blant grevens funksjonærer.

Vest for borgerskapets og funksjonærenes løkker lå Fritsø hestehage som var innhegnet til beite for sagbruksforvalterens arbeidshester. Mot øst, i den ufremkommelige byskogen, fikk allmuen rettigheter til fri brensel og beite. Utmarken kunne brukes til havnegang for alle og enhver uten betaling. Den omfattet noe skog og fjellgrunn, men også dyrkbart land. I løpet av 1700-tallet ble bymarken innskrenket gjennom innhegninger på samme måte som løkkene. Byfogden skriver i 1799 at det som nå er bymark består kun av steingrunn og klipper.⁶⁶ Den adelige eieren på sin side oppnådde at landskapet ble ryddet for buskas og underskog og det fikk etter hvert et parkmessig preg.

Avslutning

Det tok 20 år fra Gyldenløves residens i Larvik hadde funnet sin form. Lokaliseringen var bestemt av flere faktorer: Området måtte for det første være stort nok for et svært ambisiøst hageprosjekt. Tanken var nok også at anlegget skulle danne en imponerende fondvegg til den lille byen når man kom seilende med skip inn bukten. Residensen ble romlig avgrenset med hekker og høye gjerder, men mot vest åpnet anlegget seg mot byen med amtsforvalterens gård. Residensen eller “herregården” som den ble hetende i daglig tale, ble i løpet av Grevskapstiden et viktig sted, både som herregård med underliggende skattefri jord drevet av arbeidspliktige

husmenn og leilendinger, og som et administrasjonssted for territoriet som Gyldenløve og hans etterkommere var herrer over. Amtsforvalteren var ingen adelsmann, men en funksjonær i et stort og hierarkisk oppbygd byråkrati.

Et tredje forhold var opparbeidelsen av en parkmessig sone i residensens nære omgivelser, som i årenes løp skulle bli til nytte for byen og til glede for de grevelige eiere. Denne sonen stengte for den visuelle kontakten mellom “herregården” og landbruksdriften, men den faktiske tilknytningen ble opprettholdt av gårder som Gyldenløve og sønnen Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig innløste og la under avlsgården Fritsø. Dette *relative rommet* ble utviklet under amtsforvalterens og gartnerens ledelse og et nettverk av husmenn, leilendinger, strandsittere og underordnede betjenter som driftet og vedlikeholdt hus og gårder, løkker, alleer, plasser, grevens bøkeskog og grevens residens. Lensbrevet og jordeboken fra 1692 skapte de formelle og juridiske rammene for ordningen, som dro nytte av både nye og gamle privilegier knyttet til de gamle setegårdene og den nyopprettede residensen eller herregården.

Larvik grevskap skilte seg fra de øvrige grevskap som ble etablert under Eneveldet fordi greven kunne utøve sin makt og vilje over et helt territorium, ikke bare over sitt eget gods. Tilhørigheten til det *relasjonelle rommet* som knyttet drift og vedlikehold av den grevelige residensen med hagen til andre tilsvarende territorier i Danmark-Norge, kan være en mulig fremtidig felt for herregårdsforskning.

Noter:

- 1 Berg, 1839, s. 525-538.
- 2 Bobé, 1937, s. 43.
- 3 Berg, 1839, s. 543-550, s. 564-572.
- 4 Bobé, 1937, s. 43.
- 5 Sars, 1887, s. 113.
- 6 Daae, 1938, s. 124f.
- 7 Øverland, 1891-1895, s. 130.
- 8 Se for eksempel Dyrvik, 1998, s. 206 og s. 321-24.
- 9 Se for eksempel Berg, 1913.
- 10 Tank, 1962, s. 74-92.
- 11 Rian, 1980, s. 29.
- 12 Forsker og sivilarkitekt Lars Jacob Hvinden-Haug gjorde forfatteren oppmerksom på detaljene i kartene.
- 13 Jordhus-Lier og Stokke, 2017, s. 49-51.
- 14 Bugge Amundsen, 2019, s. 233.
- 15 Rian, 1980, s. 9.
- 16 Rian, 1980, s. 17.
- 17 Rian. 1980, s. 24f.
- 18 Rian, 1980, s. 14, 18, 32.
- 19 SAKO, Larvik grevskap, Jordegodset, Hjemmelsforhold, Rekke I, Hjemmelsforhold 2 1670-1703. Berg, 1913 s. 161.
- 20 Berg, 1913, s. 161.
- 21 SAKO, Larvik grevskap, Saksarkiv, Brev fra sentraladministrasjonen, Brev fra stattholderen, Rekke IV, Brev 1674-1720.
- 22 Villa suburbana er en type romersk villa. Det var et landbo-
sted forholdsvis nær en by, som gjorde det mulig for eieren
å administrere virksomhet i byen, uten å måtte utholde dens
ståk og larm om natten. Gunnarsjaa, Arne: villa suburbana
i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 8. mai 2022 fra
https://snl.no/villa_suburbana.
- 23 Hvinden-Haug, 2013, s. 236.
- 24 Riksarkivet, Rentekammeret inntil 1814, Real. Ordn. Avd.,
Matrikler og jordebøker, Tønsberg amt og Larvik grevskaps-
jordebøker, Jordebok nr. 3.7/1692.
- 25 Sørensen, 2002, s. 40.
- 26 Rigsarkivet, 232 Danske Kancelli, 1671-1924 lensbøger, 1671
Christian V grevelig-1699. Hr. Ulrich Frederich Gulden-
lewe, lehnsbrev paa Grevskabet Laurvigen i Norge No. 22.
s. 432-439.
- 27 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 3
1696. For eksempel i grevens ordre om gravning av en ny dam
signert av Gyldenløve 29. august 1696.
- 28 Berg, 1913, s. 143ff.
- 29 Berg 1839, s. 526. Berg, 1913, s. 142, 159f.
- 30 Krohn-Holm, 1978. 19ff 22ff, 30f.
- 31 Fjeldseth, 1980, s. 8-12.
- 32 Krohn-Holm, 1978, s. 27.
- 33 Månejordet var kirkegods fra 1575, men ble brukt som plass
under Hovland fra 1600-årene.
- 34 Krohn-Holm, 1978s. 47.
- 35 Ibid. s. 50f.
- 36 Ibid. s. 30.
- 37 Ibid. s. 41.
- 38 Ibid. s. 30, 225.
- 39 Ibid. s. 31f.
- 40 Ibid. s. 80.
- 41 Berg, 1979, s. 37.
- 42 Ibid. s. 49.
- 43 Krohn-Holm, 1970, 33ff.
- 44 Berg, 1979. s. 38.
- 45 Krohn-Holm, 1978, s. 99.
- 46 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, se
for eksempel 9 1708-1710, 14 1717-1719, 16 1720-1722, 17
1722-1725.

- 47 SAKO, Larvik grevskap 3 greven 31 pakkesaker, 3 Residensen, Residensens hauge 1805-1806. Se for eksempel Henrik Bulls brev av 4. desember 1805 og grev Ahlefeldt Laurvig 16. april 1806.
- 48 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 9 1708-1710, Krohn-Holm, 1978, s. 71.
- 49 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 22 1729, Krohn-Holm, 1978, s. 36f.
- 50 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 03 1696, Post 65.
- 51 Noen av grevens tjenestemenn bodde på Nanset og området var lagt ut til eng. Krohn-Holm, 1978, s. 85.
- 52 SAKO, Larvik grevskap, Fb Greven, Fbb Greven – Dokumenter, 3 Residensen 1677 – 1807, Residensens Hauge 1677 – 1807, Gartner Høpping 1752-1766.
- 53 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 49A 1756-1757, Underdanig regning over omkostninger som dette aar er medgaaen ved den nye Allées anlæg i Nandsset.
- 54 SAKO, Larvik grevskap, Rc hovedregnskap med bilag, 48 1755-1756, Underdanig regning signert i november 1755 av greven i København.
- 55 Fjeldseth, 1980, s. 8-12, Libæk, 1980, s. 53.
- 56 SAKO, Larvik grevskap, P personalforvaltning, Pb dokumenter, Pba Rekke I Sentrale betjenter, Amtsforvaltere 1735 – 1800. Ole Christian Hegaard. Instruksjon signert november 1735.
- 57 Rigsarkivet, 232 Danske Kancelli, 1671-1924 lensbø ger, 1671 Christian V grevelig-1699. Hr. Ulrich Frederich Guld-enlewe, lensbøger paa Grevskabet Laurvigen i Norge No. 22. s. 432-439.
- 58 Rian, 1980, s. 14f.
- 59 SAKO, Larvik grevskap, Ordnet etter emne, Byen, Borger-skap, Borgerregnskap 1674-1813, Strandsittere i Larvik 1675.
- 60 Blix, 1962, s. 160f.
- 61 SAKO, Larvik grevskap, Fb greven 3, Residensen 1677 – 1807, Angels bruk.
- 62 SAKO, Larvik grevskap, Fb 3 greven Fbb dokumenter, 3 Residensen. Residensens hauge 1805-1806. For eksempel Henrik Bulls brev av 4. desember 1805 og grev Ahlefeldt Laurvig 16. april 1806.
- 63 SAKO, Larvik grevskap, Fb Greven, Fbb dokumenter 3, Residensen 1694-1784, Angels bruk.
- 64 SAKO, Larvik grevskap, Rc Hovedregnskap med bilag 49 a 1756 -1757, Resolution signert 19. september 1755.
- 65 Se ovenfor note 42.
- 66 Johnsen, 1962, 283f.

Litteratur:

Berg, Lorens: *Hedrum. En bygdebok*, Kristiania 1913.

Berg, Lorens: *Brunlanes. En bygdebok*, Bind II, inntil 1830-50. Ny utgave ved Gunnar Christie Wasberg (red.), Larvik 1979.

Berg, J. Chr.: "Breve ang. Laurvigs Grevskab, meddelte med Indledninger og Anmærkninger", i: Munthe, Berg, Keyser og Lundh: *Samlinger til det norske folks sprog og historie*, vol. 6, Christiania 1839. s. 525-645.

Blix, Einar: "Larvik 1700-1750", i: Oscar A Johnsen: *Larviks historie*, 1. Bind. 2. utg., Larvik 1962, s. 124-198.

Bobé Louis: "Ulrik Frederik Gyldenløves Efterslægt", i: *Danmarks adels aarbog*, del II Stamtavler, København 1937.

Bugge Amundsen, Arne: "Reformation, Manors and Nobility in Norway 1500-1821", i: Jonathan Finch, Kristine Dyrmann, Mikael Frausing (red.): *Estate landscapes in northern Europe*, Aarhus University Press 2019, s. 233.

Dyrvik, Ståle: *Danmark-Norge 1380-1814, bind III, Truede tvillingriker 1648-1720*, Universitetsforlaget 1998.

Daae, Ludvig: *Det gamle Christiania 1624-1814*, Christiania 1891.

Fjeldseth Hellum, Turid: "Grevskapet Laurvigen. En kort oversikt over administrasjonen fra opprettelsen i 1671 til grev Gyldenløves død i 1704", i: *Vestfoldminne*, 1980, s. 5-14.

Hvinden-Haug, Lars Jacob: "Residensens hage i Larvik", i: Einar Sørensen: *Norsk havekunst under europeisk himmel*, Oslo 2013, s. 236ff.

Johnsen, Oscar A.: "Bymarken og løkkene", i: Oscar A. Johnsen: *Larviks historie*, 1. Bind. 2. utg., Larvik 1962, s. 283-285.

Jordhus-Lier, David og Stokke, Kristian: "Samfunnsgeografiske kjernebegreper", i: David Jordhus-Lier og Kristian Stokke (red.): *Samfunnsgeografi. En innføring*, Oslo 2017, s. 49-51.

Krohn-Holm, Jan W.: *Hedrum bygdebok*, bind II, 1978.

Libæk, Ivar: "Administrasjonen 1754-1783. Et byråkrati i funksjon – en studie i egen nytte", i: *Vestfoldminne*, 1980, s. 51-69.

Rian, Øystein: *Vestfolds historie i grevskapstiden 1671-1821*, Vestfold fylkeskommune 1980.

Sars, Johan Ernst: *Udsigt over den norske historie*, bind 4, Christiania og København 1891.

Sørensen, Einar: *Adelens norske hus. Byggevirkosomheten på herregårdene i sørøstre Norge 1500-1660*, Avhandling dr. art, Universitetet i Oslo 2002.

Tank, Roar: Grev Gyldenløves by i *Larviks historie, bind 1, Larviks historie indtil 1814*. Red. Oscar Albert Johnsen. 2. utg. 1962.

Thurah, Laurids de: *Den Danske Vitruvius I, tab. XXVI*, Ernst Henrich Berlings boktrykkeri 1746.

Øverland, O.A.: *Illustreret Norges Historie, femte Bind, 1660-1814*, Kristiania 1891-1895.

Digitalt kildemateriale:

Gunnarsjaa, Arne: "Villa suburbana", i: *Store norske leksikon*, https://snl.no/villa_suburbana (8. mai 2022).

Historiske kart på nettet:

<https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=1090>.

Utrykte kilder:

Rigsarkivet i København, Danske Kancelli, 1671-1924 lensbøger.
Statsarkivet i Kongsberg (SAKO), A-1056 Larvik grevskap.